

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Розглядаються психологічні особливості професійної компетентності майбутнього психолога. Визначено структуру професійної компетентності психолога-фахівця. Виокремлено комунікативний, когнітивний, операційний, моральний, наративний компоненти професійної компетентності.

Ключові слова: професійна компетентність майбутнього психолога, структура професійної компетентності, комунікативний, когнітивний, операційний, моральний, наративний компонент професійної компетентності.

Постановка проблеми

Вступ. Стратегічний напрям економічного та соціального розвитку нашої країни потребує нових висококваліфікованих суб'єктів професійної діяльності в усіх сферах суспільного життя, які вирізняються насамперед тим, що вони є носіями найновіших знань і технологій. Саме тому сучасна система вищої освіти покликана створювати відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, орієнтованого на постійний професійний розвиток, самовдосконалення, що забезпечить у подальшому високий рівень конкурентоспроможності, професійної мобільності, продуктивності професійної діяльності і, як наслідок, кар'єрне зростання та самореалізація особистості. Крім успішного оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до специфіки обраної спеціальності, важливим також є максимально виражені професійно необхідні якості та практичні навички, що є передумовою ефективного здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення фахівця. У низці досліджень було вказано на роль професійної компетентності в оволодінні професійною майстерністю й ефективності професійної діяльності майбутнього фахівця. При цьому залишається маловивченою структура професійної компетентності майбутнього психолога.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні час проблемі професійної компетентності присвячено немало теоретичних та експериментальних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників Д. Дьюї, М. Мід, П. Сорокіна, У. Уоллера, К. Юнга, Д. Прістлі, Л. Томпсон, А. Сухов, А. Деркач.

Первинний аналіз літератури з проблеми професійної компетентності майбутнього психолога дає змогу констатувати, що у психології поняття «компетентність» найчастіше пов'язують із діапазоном професійних можливостей, досконалим володінням інструментарієм, прийомами і технологіями професійної діяльності. Можна констатувати існування як широкого, так і більш вузького тлумачення поняття «компетентність».

У широкому сенсі компетентність, в основному, розуміється як ступінь соціальної й психологічної зрілості людини, яка передбачає певний рівень психічного розвитку особистості, психологічну готовність до певного виду діяльності, що дає змогу індивіду успішно функціонувати в суспільстві та інтегруватися в нього.

У вузькому сенсі компетентність розглядається як міра інтегрованості людини в діяльність. А це передбачає певну світоглядну спрямованість особистості, ціннісне ставлення до діяльності та її предметів.

Професійна компетентність психолога проявляється в творчому характері його діяльності, в активному пошуку новаторських підходів та інноваційних технологій, особистій ініціативі й професійній комунікативності та професійній культурі.

Метою нашого дослідження є науково-теоретичне обґрунтування психологічних особливостей професійної компетентності майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу

Поняття професійної компетентності є однією з характеристик будь-якої діяльності. Сформованість адекватного уявлення майбутнього психолога про власну професійну компетентність спонукає до вдосконалення професійної майстерності, впливає на його уявлення про цінність власної особи, певною мірою формує самооцінку, рівень домагань. Згідно з дослідженнями Д. Дьюї, М. Мід, П. Сорокіна, У. Уоллера, К. Юнга, Л. Захаровою, В. Соколовою, В. Соколовим, професійна компетентність є засобом пристосування до середовища, оскільки професія творить людину відповідно до свого образу та подоби, визначаючи її інтереси, переконання, смаки, прагнення, бажання; формує загальні інтереси, подібності у індивідів, що займаються однією справою.

Д. Прістлі, Л. Томпсон визначають професійну компетентність як систематизовану сукупність знань, високих моральних норм і професійного кодексу. Важливим при цьому є не протиставляти професійну компетентність знанням або вмінням, оскільки перше поняття ширше, ніж поняття «професійні знання» або «професійні вміння». Компетентність є готовністю та здатністю людини діяти в професійній сфері. Вона передбачає володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до предмета професійної діяльності. Компетентність виражає значення традиційної тріади «знання-уміння-навички», інтегруючи їх у єдиний комплекс. Професійна компетентність визначається як поглиблене знання предмета або освоєне вміння.

У рамках професійної стратифікації суспільства професійна компетентність розглядається як професійне покликання, професійний обов'язок, що формується в єдності стилю життя, професії та освіти.

У межах акмеологічного підходу професійна компетентність розглядається як головний когнітивний компонент професіоналізму особистості, який визначає сферу професійних поглядів, коло завдань, що розв'язуються, систему знань, які постійно поширюються і при цьому дає змогу виконувати професійну діяльність з високою продуктивністю.

Згідно з Л. Захаровою, В. Соколовою, В. Соколовим, професійна компетентність — це здатність працівника ефективно розв'язувати практичні завдання стосовно соціалізації особистості, яка розвивається, забезпечення внутрішніх умов діяльній інтеграції особистості в суспільство за рахунок розвитку ціннісних орієнтацій, формування практичних умінь діяльній соціально бажаної самореалізації [5].

Варто погодитися з думкою Н. Чепелевої [9], що професійна компетентність майбутнього психолога є складним психологічним утворенням, що забезпечує успішність його майбутньої професійної діяльності й включає в себе систему діяльній-рольових (знання, вміння й навички) та особистісних (професійно важливих якостей) характеристик, важливе місце серед яких займає нарративна компетентність.

Отже, різноманітні трактування професійної компетентності обумовлені, з одного боку, специфікою структури професійної діяльності майбутнього психолога, а з іншого — розбіжністю теоретичних підходів дослідників щодо пояснення «професійної компетентності».

Принципово важливим моментом у процесі розгляду професійної компетентності є визначення компонентного складу й структури цього утворення. Говорячи про психологічні складові професійної компетентності психологів, варто акцентувати увагу на тому, що багато дослідників [1; 5; 9] виділяють когнітивний, операційний, комунікативний, моральний та нарративний її компоненти.

Когнітивний компонент професійної компетентності майбутнього психолога — це накопичення знань, які утворюють його професійну лексику, що формується внаслідок розуміння специфічних текстів. Адже розуміння — це відновлення структури смислу, який закладено у текст процесом мислення. Оригінальний авторський погляд на розуміння обґрунтовує Н.Чепелева про те, що розуміння забезпечує не тільки засвоєння наукової та навчальної інформації, і, відповідно, системи професійних значень, професійного тезаурусу, а й базу для подальшого розвитку професійної компетентності фахівця, оскільки без сформованих когнітивних операцій розуміння неможлива ефективна та продуктивна як навчальна, так і професійна діяльність [8].

Аналіз і синтез, узагальнення та зіставлення, структурування та переструктурування інформації є провідними операціями у розумінні будь-якого повідомлення, що транслює клієнт під час консультування та психотерапії. Оскільки психолог повинен усвідомити зміст висловлювань клієнта, на основі чого відтворити смисл реальної ситуації, що приховується за вербальним текстом, він має відтворити смисл ситуації на основі аналізу всіх її елементів, встановлення зв'язків між ними, з'ясування послідовності причин, подій, висловлювань.

Операційний компонент професійної компетентності майбутнього психолога полягає в оволодінні професійними навичками та техніками, психологічним інструментарієм не тільки в семантичному, а й процедурному аспекті. Відбувається переорієнтація від розуміння до інтерпретації. У психології інтерпретація використовується у вузькому (прийом, комунікативна техніка, направлена на виявлення неусвідомлених фактів психічного життя, їх подальше осмислення під час взаємодії психолога та клієнта, що потребує психологічної допомоги) [5] та широкому (характеристика процесу надання психологічної допомоги, що включає всі його етапи та забезпечує смислову гармонію індивідуального буття людини у світі) смислах [3].

Комунікативна компетентність як визначальна складова професійної компетентності опосередковує реалізацію зумовлених фахом функцій. Вона охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: інформаційну компетентність, що виражається у чіткій комунікації і правильному передаванні інформації; мовленнєву компетентність, що включає культуру мови, правильність, виразність й естетичність мовлення; компетентність соціальної взаємодії, пов'язану зі встановленням контакту з іншими людьми, здатністю до залагодження конфліктів, умінням діяти злагоджено у спілкуванні; компетентність у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування [2].

Комунікативна компетентність, що являє собою складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань, умінь і навичок суб'єкта комунікативної діяльності, об'єднує у своїй структурі три основних компоненти: комунікативно-мовленнєвий, соціально-перцептивний та інтерактивний, що містять ієрархічно підпорядковані їм здатності (або вміння): вміння вести розмову, вміння сприймати і розуміти іншу людину, вміння соціальної взаємодії, вміння самопрезентації, здатність до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою тощо [4].

Комунікативний компонент професійної компетентності майбутнього психолога — це здатність (заснована на знаннях та чуттєвому досвіді) психолога орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки, фрустрації як свої власні, так і партнерів зі спілкування, рівень оволодіння ними технологією та психотехнікою спілкування. А також вміння використовувати різноманітні засоби та методи впливу на особистість, адекватно сприймати та розуміти її, налагоджувати ефективну взаємодію.

О.Прозорова в комунікативній компетентності вбачає інтегровану особистісну якість, яка забезпечує ситуативну адаптивність та вільне володіння вербальними та

невербальними засобами спілкування [7], оскільки під комунікативною компетентністю слід розуміти «цілісно-особистісне утворення, яке формується в процесі спілкування та забезпечує можливість адекватного відображення психічних станів та особистісного складу іншої людини, правильну оцінку її вчинків, прогнозування на їх основі особливостей поведінки особи, що сприймається» [7, 192].

Л. Петровська наголошує на тому, що комунікативна компетентність сприяє становленню міжособистісного спілкування. Тому особливої уваги набувають комунікатор і умови, які супроводжують комунікативний контакт, а партнери-учасники, ситуація, задачі та взаємозв'язки між ними є інваріативними складовими комунікативної компетентності [6].

Комунікативна компетентність майбутнього психолога в узагальненому вигляді передбачає розвиток адекватної орієнтації в самому собі — власному психологічному потенціалі, потенціалі людини, що потребує його допомоги, ситуації та задачі процесу спілкування.

Т. Вольфорська розглядає комунікативну компетентність як рівень сформованості особистого досвіду, який допомагає людині у межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в суспільстві [2].

Комунікативна компетентність передбачає не лише вміння вести діалог з клієнтом, а й орієнтацію на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування. Це активна взаємодія, взаєморозуміння, діалог психолога та клієнта. Діалог є найціннішим засобом діяльності психолога, а діалогізм найважливішою його професійною якістю. Оснащення діалогічної особистості — подолання домінант, що забезпечує відкритість іншому, спрямованість власної свідомості на розуміння «Я-іншого».

Моральний компонент професійної компетентності, що має за основу емоційну складову та вміння адекватно проявляти власні емоції, володіти собою та власними емоційними станами. Високий рівень розвитку комунікативних здібностей та соціалізації емоцій, реальна оцінка своєї ролі у колективі, орієнтир на загальноприйняті норми поведінки є необхідним і визначальним у професійній діяльності майбутнього психолога.

Перераховане вище сприяє повноцінному спілкуванню та дає змогу знайти вихід із конфліктних ситуацій. Особистісні характеристики, що забезпечують успішність професійної діяльності психолога-фахівця і є передумовою його професійної компетентності дослідники розділяють на три групи. До першої групи включаються вимоги, що висувуються професійною діяльністю до пізнавальних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, уяви), емоційно-вольових процесів і психоемоційних складових (стриманість, стабільність, стресостійкість, самовладання, життєрадісність, цілеспрямованість, наполегливість, активність, рішучість тощо).

До другої групи відносяться такі психологічні якості, як самокритичність, адекватна самооцінка та рівень домагань, здатність до самоаналізу, саморегуляції, самоконтролю поведінки.

Третя група включає комунікабельність, емпатичність, візуальність (зовнішня привабливість) і красномовність, як здатність переконувати [1].

До складових професійної компетентності майбутнього психолога слід також віднести наративну компетентність як природне утворення особистості фахівця, покликаного надавати психологічну допомогу особистості у ситуації «неможливості жити» (Ф. Василюк).

Ідею про те, що людська свідомість має наративну структуру, висувують як зарубіжні, так і вітчизняні автори. Зокрема, пропонується так званий «наративний прин-

цип», в основі якого лежить положення про те, що люди мислять, роблять певні життєві вибори відповідно до наративних структур, тобто наратив розглядається як організаційний принцип діяльності особистості (Ф. Сабрін). Деякі зарубіжні автори висловлюють думку про те, що життя людини великою мірою насичене розповідями, історіями, в яких відображений весь її досвід, а повідомляючи історії свого життя, особистість стає відповідальною за нього (Д. Карр, К. Метінгел, М. Байт). Така відповідальність береться за основу в концепції наративної ідентичності (П. Рікер). Відповідно до цієї концепції, особистість усвідомлює себе в процесі оповідання іншому історії свого життя.

У дослідженнях вітчизняних психологів наратив розглядається як впорядкування життєвих подій в єдину послідовність, що побудована, виходячи із загальної життєвої концепції оповідача (Н. Чепелева). Зауважується, що текст-наратив доцільно розглядати як засіб саморозуміння («історія для себе») та засіб самоподачі, самопред'явлення («історія для іншого»). Однією з найважливіших його функцій є самопрезентація, саморозкриття, декларування і ствердження індивідуальної системи цінностей, поглядів, переконань. Завдяки наративу, суб'єкт усвідомлює себе, свій досвід, презентує певний погляд, стверджує себе таким, яким він прагне бути, а також створює своє минуле. Тобто людина, проживаючи своє життя, конструює його історію. У процесі такого конструювання відбувається переосмислення власного досвіду та власної особистості, виникає нове бачення тих подій життя, власних рис та якостей, що з певних причин не усвідомлювалися чи не приймалися людиною, а це призводить до конструювання більш цілісної історії життя.

Наративна компетентність передбачає сформованість в особистості фахівця наративу як структурної рамки, що має соціокультурну природу та виявляється у вмінні розгортати наративні структури у зв'язну розповідь або історію. Наратив, згідно із Н. Чепелевою [9], це замкнена оповідна структура, що надає життєвим подіям послідовності та завершеності, організує їх у хронологічному або ж іншому, під порядкованому якісь єдиній логіці порядку. У процесі створення наративу відбувається осмислення значущих подій життя, витоків професійних успіхів і невдач. Така оцінка може бути доповнена відомостями про те, як визначають цю подію або ситуацію інші її учасники. Зіставлення поглядів й відомостей, отриманих із різних джерел, дає змогу досить об'єктивно відтворити не тільки зовнішню картину подій, а й їх суб'єктивний сенс для учасників. Наративна компетентність майбутнього психолога є вмінням, що допомагає побачити за історією іншого його індивідуальний наратив.

Проаналізувавши компонентний склад професійної компетентності майбутнього психолога, ми дійшли висновку, що у кожній із підструктур професійної компетентності майбутнього психолога можливе виокремлення трьох основних складових: операційний (володіння способами й прийомами діяльності, необхідними знаннями, навичками й уміннями); емоційно-вольовий (емоційне переживання свого ставлення до ситуацій професійної діяльності, самоконтроль, самоорганізація, самоуправління); мотиваційний (інтерес до діяльності, усвідомлення відповідальності за виконання професійних завдань, бажання надавати психологічну допомогу на високому професійному рівні).

Висновки

Систематизація наукових підходів до вивчення цієї проблеми свідчить, що дослідники, котрі обирають професійну компетентність майбутнього психолога як пред-

мет розгляду, визначають, як єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності.

Спираючись на праці [1; 5; 9], ми виокремили низку підструктур професійної компетентності майбутнього психолога: когнітивний, операційний, комунікативний, моральний та нарративний її компоненти. Від сформованості усіх складових професійної компетентності майбутнього психолога залежить рівень професійної майстерності фахівця й ефективність професійної діяльності загалом, так як професійна компетентність вміщує в собі оптимальну суму знань, які утворюють його професійну лексику; потрібну систему вмінь і навичок володіння психологічним інструментарієм не тільки в семантичному, а й процедурному аспекті; здатність (засновану на знаннях та чуттєвому досвіді) психолога орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки, фрустрації як свої власні, так і партнерів зі спілкування, рівень оволодіння технологією та психотехнікою спілкування; психологічну установку на досягнення поставлених цілей, мотиви, професійно важливі якості, потреби, здібності; усвідомлення себе, свого досвіду, самопрезентація себе, що допомагає стверджувати себе таким, яким він прагне бути, а також створює своє минуле.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Н. О. Уявлення про професійну компетентність та привабливість майбутньої професії для студентів психологічних факультетів / Н. О. Антонова // Проблеми загальної та педагогічної психології. — К. : Ін-т психології АПН України. 2006. — Т. 7. — Вип. 7. — С. 13–25.

2. Вольфовська Т. О. Комунікативна компетентність особистості як умова взаєморозуміння та досягнення згоди / Т. О. Вольфовська // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: матеріали методологічного семінару АПН України (12 листоп. 1998 р.). — К. : Гнозис, 1998. — 605 с.

3. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. — Л. : ЛГУ, 1985. — 276 с.

4. Корніяка О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості / О. М. Корніяка // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. — Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2009. — Вип. 3. — С. 294–316.

5. Мілютіна К. Л. Динаміка професійної компетентності практичних психологів у процесі перенавчання / К. Л. Мілютіна // Педагогічний процес: теорія і практика. Педагогіка. Психологія. — К., 2005. — Вип. 3. — С. 363–367.

6. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. — М. : Изд-во МГУ, 1989. — 216 с.

7. Прозорова Е. В. Педагогические условия развития коммуникативной компетентности / Е. В. Прозорова // Мир психологии. — 2002. — № 2. — С. 191–202.

8. Чепелева Н. В. Становлення професійної компетентності в процесі вузівської підготовки практичних психологів / Н. В. Чепелева // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: матеріали методологічного семінару АПН України (12 листоп. 1998 р.). — К. : Гнозис, 1998. — 605 с.

9. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. — К. : Ін-т психології АПН України. — 1999. — Вип. 19. — С. 271–279.

Перегончук Н. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА

Рассматриваются психологические особенности профессиональной компетентности будущих психологов. Определена структура профессиональной компетентности психолога-профессионала. Выделены коммуникативный, когнитивный, операционный, моральный, нарративный компоненты профессиональной компетентности.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность будущего психолога, структура профессиональной компетентности, коммуникативный, моральный, операциональный, нарративный компоненты профессиональной компетентности.*

Peregonychuk N. V.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST'S

The future psychologist's psychological peculiarities of professional competence under consideration in the article. The structure of psychologist's professional competence of a future has been defined. The communicative, cognitive, operational, moral, narrative professional competences have been singled out.

Key words: *professional competence of future psychologist's, the structure of professional competence, communicative, cognitive, operational, moral, narrative component of professional competence.*